

Толмак

Стефанія Андрусів

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ

Українське літературознавство, культура взагалі, переживають нині такі самі трансформаційні процеси, як і все суспільство, хіба що, мабуть, з трохи меншими зсувами в патологію. І це не дивно, адже культура, де неможливо тут-і-зараз мати великі гроші чи владу, залишилась поза сферою зацікавлень тих сил, які витворили сумнозвісний український “державницький” феномен, але разом із тим не можуть не відчувати на собі його деструкційного впливу.

Із загальної точки зору ландшафт сучасного українського літературознавства виглядає поділеним на дві основні методологічні “зони”: традиційне / новаторське, що їх можна прочитувати і як колоніальне / постколоніальне; тоталітарне / посттоталітарне; радянське / українське; академічне / інтерпретаційне; моно- / поліметодологічне тощо — усе визначають ідеологія-методологія-термінологія, крізь призму яких дивимось на цей об’єкт.

На відміну від справжньої географії, зони в культурологічному просторі неможливо позначити точними кордонами, оскільки вони можуть накладатися — проростати — переходити — переплітатися між собою, і то в межах навіть однієї свідомості, а тим більше — колективної. Звісно, існують і їх (“зон”) скрайні полюси, непримиренні й взаємозалежні, оскільки лиш існування “супротивника” надає сенсу їхньому існуванню. Оскільки перший член цієї тотальної опозиції — універсальне — переважно представлений вченими старшої генерації, а другий — молодшої, то може видаватися, що це звичайний конфлікт батьків і дітей, хоч атмосфера протистояння говорить про щось більше, можливо, про комунікативний розрив.

Особливою нетерпимістю й глухотою в науковому діалозі відзначаються тексти представників молодшого покоління, що, з одного боку, начебто є нормальним психологічно (молодші завше агресивніші), з другого, не дуже нормальним методологічно, оскільки вони переважно вважають себе постмодерністами, а, як відомо, постмодернізм мав би бути толерантним до всіх культурно-світоглядних практик, у тому числі й своїх попередників. А в наших “істів” полемічний арсенал радше нагадує комсомольсько-комуністичний, хіба що замість “українського буржуазного націоналізму” головним ворогом є... “народництво”. Нині бути в українському літературознавстві “народником” (“націонал-патріотом”) так само незатишно, як у радянські часи “націоналістом” (виношу за дужки тодішні політичні санкції, тепер, на щастя, все зводиться до методологічних і ще більше — психологічних). “Ніхто не може мені закинути народництва чи назадняцтва, бо я модерніст. А молоді, за яких я тривожуся, є постмодерністи або неомодерністи”, — дещо знервовано подає свій головний аргумент як право на остаточну істину Б.Бойчук¹. Нещодавно я чула на конференції від вихованки Києво-Могилянської

¹ Бойчук Б. Про літературну історіософію та бешкетування в літературі // Критика. – 2002. – Ч. 3. – С.33.

академії, що всі шістдесятники — то народники, тому їх маловартісна творчість не могла мати жодних ознак модернізму, а ті з них, яких можна вважати письменниками й модерністами, як В.Шевчук, не є шістдесятниками. Так відбувається абсолютизація (і профанація) ідей С.Павличко, які головню стосувалися ситуації зламу ХІХ—ХХ ст. — дихотомії модернізм / народництво в тодішній українській культурі.

Якщо вважати народництво лише синонімом примітивності й провінційності, то справді цей “Картаген”, як писав Ю.Шевельов, мусить бути зруйнований. Але зміст його значно ширший і, як більшість понять у гуманістиці, амбівалентний. В антиколоніальному культурному дискурсі слова “народ”, “народність”, хоч як були скомпрометовані радянською пропагандою, все ж були й синонімами до заборонених “нація”, “українськість”. Апелувати до свого “народу” (і в тих же 60-х) означало ствердження своєї національно-культурної ідентичності, спротив колонізаційним стратегіям денационалізації й декультуризації, опозицію до ідеї “єдиної історичної спільності — радянського народу”, отже, руйнувати соцреалістичну традицію — від ідеології та риторики до форми.

У наші часи престижно бути не лише “модерністом”-“постмодерністом”, а й космополітом (як і народництво, це явище цікаво було б дослідити окремо, можливо, навіть присвятити їм пару дискусій, а то й дисертацій), що на практиці означає не тільки тверезо, безсторонньо-критично оцінювати все рідне — від традиції до текстів, а й кпити з нього, знищувати-деконструювати сміхом аж до неможливості реконструкції. Звісно, сміх та іронія мають велику терапевтичну силу, але вони не можуть бути тотальними й єдиними і довготривалими формами діалогізування із традицією, якою б вона не була, і з її уцілілими адептами, які б вони не були. І в житті, і в науці це виглядало б на хворобу. Здається, так воно і є. У діалозі-двобої “традиційного” й “новаторського” (лапки вказують на неповноцінний, хворобливий характер обидвох означуваних) старші (“традиціоналісти”, “народники”, “націонал-патріоти” тощо) переважно невротизовані, закомплексовані, застрашені й розгублені: те, про що і як вони пишуть, нарешті звільнені від комуністичної цензури, оголошено маловартісним і, мало того, смішним. А той, хто не впевнений у собі, хто дозволив себе застрашити й висміяти (зрештою, до страху вони звикли, а до сміху ні), навряд чи може бути успішним ученим чи рівноцінним суперником у жорсткій полеміці, лише “хлопчиком до биття”. Молодші (“постмодерністи”), замість того, щоб удосконалювати власну методологію, писати вартісні тексти, підносять себе у власних очах приниженням, підважуванням гідності, авторитету й компетентності, висміюванням супротивника. Само собою зрозуміло, що продуктивною може бути лише полеміка, яка розгортається в межах толерантності, поваги до іншої позиції. Наразі з тим у нашому літературознавстві велика проблема.

Із наміром зруйнувати “ненависний” український народницький дискурс, який вперто не вмирає, як і самі українці, прийшов у наше літературознавство американський учений українського походження Г.Грабович. Він привніс у нашу науку про літературу дуже корисні, ще недавно малодоступні в першоджерелах західні методології (головню структуралізм, структурну антропологію) та термінологію, деякі постмодерні стратегії, інноваційні способи інтерпретації літературного твору, західний тип мислення та аргументації, але із ... виразними реліктами східної нетолерантності й нетерпимості, як і — теж східної — манери згущення, демонізації рис супротивника й поділу наукового світу на “ми-вони”. Одним із об’єктів для деконструювання (попросту кажучи, знищення) для нього тепер є осереддя зла в українській гуманістиці — Інститут літератури ім.

Т.Г.Шевченка НАНУ, зокрема “науковий істеблшмент”, “монополістично-авторитарний”, “патріархально-дідівський”, “антиінтелектуальний”, “антизахідний” і всуціль скорумпований монстр², мало не аналог політичної верхівки в науці. Літературознавство має розвиватися в університетах — як в Америці! Ніхто не має нічого проти, але Грабович не знає постколоніальних особливостей України і того, що саме в університетах (і колишніх педінститутах) досі, і значно більше, ніж у столичному Інституті літератури, панує корупція, кумівство і всі названі й неназвані ним “анти-”, що талановитих науковців там надто мало, а коли і є, то якщо вони “нічий” і надто незалежні, то їх просто викидають з університетів.

Серед місіонерського джентельменського набору Г.Грабовича важливе місце посідає намір навчити нас правильно реагувати на критику, тобто його критику, але не критику його самого. Що дозволено Юпітеру!.. Люди, що відважилися його критикувати (“писати страшні речі”), навіть якщо та критика була цілком м’якою й толерантною, здійснили мало не абсолютний злочин. Хто ж вони, як не примітивні, скорумповані антиінтелектуалісти, анти- (читай вище)! Складається враження, що Г.Грабович має амбіції постмодерного деміурга — підірвати український літературознавчий світ і збудувати (якщо збудувати!) за своїми, тобто лиш американськими, мірками. Але ж це вже було: “разрушіть до основанья, а затєм...”, “наздогнати і перегнати Америку” — і що було “затєм”, відомо. І чому, зрештою, ми маємо мавпувати Америку чи комплексувати з приводу того, що нам далеко до неї? Звичайно, далеко. Але ж, і крім американської, існують якісь інші, старші, гуманітарні традиції, скажімо, загальноєвропейська, в межах якої — різного розголосу й авторитету національні. І ніхто їх не руйнує, не висміює-епатує-деконструює з таким запалом і ненавистю, навіть в інших посткомуністичних країнах, не тільки в Польщі чи Чехії, а й у Росії.

Мені особисто більше імponує Г.Грабович у ролі просто вченого, яким він постає, наприклад, у цікавому дослідженні про авторські маски в творчості М.Хвильового³ та в багатьох інших текстах, а не Грабович — інспіратор протистояння, яке стимулюють і його видавничі проекти, як “Критика” чи нова газета “Коментар”. Звісно, можна це амбіційно вважати “реанімацією українського реципієнта шляхом (?) шоку та скандалу, які — може — приведуть хоч до якогось прочищення застійних внутрішніх вод...”⁴, а зливу епатажних непристойностей якою-небудь інтубацією. Але ж охлялого від голоду не треба бити по щоках чи інтубувати, а просто нагодувати й повернути йому відчуття важливості існування в світі і його самого, і його культури. Дивно це виглядає при нинішньому українському книжному безхліб’ї, коли поодинокі нові літературознавчі тексти з’являються з великими труднощами, а більш-менш регулярно — також небагато — лиш на гроші чужоземних спонсорів (за що їм, звісно, велике спасибі) — висміювати всіх і вся, крім “своїх”, поглиблюючи ще не зужиті колоніальні комплекси меншовартості, фактично накидаючи нові, і, головне, зводити модернізацію (“реанімацію”) лише до знищення національно-культурної ідентичності (самосвідомості), і без того слабкої у постколоніальному українському суспільстві, у різних її видах та формах.

На постколоніальному полі нашої літературознавчої науки всім є місце для праці і самореалізації, старшим і молодшим, зокрема й у сфері новітніх методологій. Ніхто нічого не забороняє, тим більше “антиінтелектуальний” Інститут

² Див.: *Грабович Г.* Літературне історіописання та його контексти // *Критика*. — 2001. — Ч.12. — С. 11.

³ Див.: *Грабович Г.* Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового // *Критика*. — 2003. — Ч. 6. — С. 20–24.

⁴ *Ботанова К.* Епатажні акварелі // *Коментар*. — 2003. — Листопад. — С. 7.

літератури, який досі залишається головним центром української літературознавчої науки, як і продукування та запровадження нових інтерпретаційних стратегій, хоч би в силу того, що не завантажені численними заняттями та іншими видами роботи зі студентами літературознавці мають для цього більше можливостей і часу (не кажу вже про традицію, атмосферу, столичний дух, а також наявність значної кількості обдарованих учених тощо). Є багато завдань — численних “треба” — насамперед перепрочитати, очистивши від соцреалістичної та вульгарно-соціологічної риторики, твори усіх наших письменників — написати нову історію української літератури. Тому не можу пристати ні до думки Г.Грабовича про те, що в добу постмодернізму не потрібно писати нову історію літератури (“ізми” приходять і відходять, а історії літератури залишаються), ні до твердження “модерніста” Б.Бойчука про те, що “генерація Дончика ніколи не зможе цього зробити, бо соцреалізм був частиною їхнього життя і творчости. Психологічно для них це неможливе завдання”⁵.

По-перше, і для “модерністів-постмодерністів” соціалізм був частиною життя, звісно, коротшою, але теж руйнівною, адже звідси ця їх комсомольська нетерпимість до інакодумців, “ненаших”, навіть спосіб канонізації своїх провідників, як це можна спостерегти із ім’ям Соломії Павличко. Це була справді виняткова і знакова постать у нашій гуманістиці, людина не тільки обдарована, а й надзвичайно працьовита, що за своє коротке життя встигла зробити так багато, фактично здійснити методологічний прорив. Але і вона робила помилки, деколи писала слабкі речі, тому і з нею, і з її текстами теж можна і треба сперечатися. Наприклад, її дослідження “Література як помста: образи жорстокості в епоху романтизму”⁶ вражає тим, що Соломія не знає тексту, який аналізує, — Шевченкових “Гайдамаків”, не знає, що кохана Яреми — Оксана не є дочкою Лейби, що конфедерати вбили не Лейбу (нібито батька Оксани), а її батька — титаря, що Лейба і титар у поемі — не тільки батьки своїх дочок (Лейбина не має імені, просто: “Несказанно / Гарна нехрещена!”), а й дві моделі поведінки перед лицем смерті. По-друге, справа не у віці вченого, а в його особистості, обдарованості, освіченості й здатності до зміни мисленнєвих парадигм. Зрештою, загальновідомо, що т.зв. традиційне літературознавство, витворене цією і ще старшою генерацією, має багато добротних праць і що так зване авангардне деколи буває лише анемічною імітацією західних текстів.

У час ідеологічних та естетичних трансформацій історія літератури, крім основного завдання — витворення нового літературного канону (цілком можливо, що ще із елементами “іконостасу”, адже будь-який перехідний процес вимагає “дозрівання” ідей та методологій) — буде також певним чином упорядковувати світоглядний та методологічний хаос постколоніальної доби, буде колективним зусиллям до інновації та наукового поступу. Наразі хай це буде академічна (тобто написана працівниками академії) історія, а потім, може, з’являться й авторські. Можливо, навіть Г.Грабовича, якому надокучить видавати монументальні книжки під тою самою назвою: “До історії...”, що складаються із раніше друківаних статей, і терпіти дорікання діаспорників за те, що він досі такої історії англійською мовою не видав, як, наприклад, О.Пахльовська італійською.

Звісно, колективна історія літератури приречена бути не тільки стильово, риторично, а й методологічно багатоликою (бо ж колективна). Але це краще, ніж мала би бути безликою, як у радянські часи. Очевидно, вона зафіксує й

⁵ Бойчук Б. Цит. ст.

⁶ Див.: Павличко С. Література як помста: образи жорстокості в епоху романтизму // Теорія літератури. — К., 2002.

теперішні обриси, стан та статус методологічних ландшафтів нашого літературознавства, про які наразі можна судити лиш на підставі розмаїтих, на жаль, ще нечисленних, публікацій — книжок, наукових збірників, статей, складаючи враження, як мозаїку, але при тому важко бути певним у повноті картини, бо інформаційний простір нашої гуманістики з відомих причин продовжує бути фрагментарним, розірваним, тому якісь важливі тенденції можна не помітити.

При ближчому (мозаїчному) підході до названого об'єкта видно, що процес постколоніальної трансформації українського літературознавства відбувається, хоч повільно, але неухильно, правда, лиш дещо невротично. Якісно (теоретично, термінологічно) оновлюється традиційне літературознавство. Нові методології поступово теж завойовують собі літературознавчий простір, може, повільніше, ніж хотілось би, але в Україні, на жаль, усі інновації ідуть повільно. І не має рації М.Наєнко⁷, що в цих дослідженнях нічого нового нема, бо й сучасна міфологічна критика після Юнга, Еліаде, Фрая, Мелетинського тощо ніяк не схожа на міфологізм часу Костомарова, і психоаналіз, зокрема С.Балея, його психоаналітична інтерпретація творчості Т.Шевченка на початку ХХ ст. (тут я додала б ще несправедливо забутого Я.Ярему) після Лакана, Рікера та французької феміністичної критики теж уже є чимсь іншим.

Хоча теми і назви дисертаційних досліджень, як видно із сайту бібліотеки ім. В.Вернадського, ще переважно традиційні (термінологія — це ж уже методологія) і зарано говорити всерйоз про “штовханину на методологічному полі” (вислів І.Дзюби), все ж нові методології і термінологія поступово просякають наш літературознавчий дискурс. На жаль, цьому заважають наша бідність — передовсім видавничих спроможностей, закритість — невізність, брак наукових контактів, а також недоступність західних наукових текстів в оригіналі.

Т.Гундорова в статті “Методологічний тиск”⁸ називає серед найуспішніших феміністичну, до якої сама приєдналася своїм цікавим дослідженням про О.Кобилянську “*Femina melancholica*. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської” (2002), і міфологічну критики. До останньої чомусь кілька разів долучає слово “національну”. Із тим словом, якщо застосувати той-таки психоаналіз, хоча б фрейдівські розважання про обмовки, в Гундорової пов'язані якісь фобії. То вона ліпить його до кожної з нібито наявних в українському літературознавстві міфологічних критик: “національно-міфологічна”, яку оскаржує в тому, що та “часто обслуговувала ідеологічні потреби, зокрема національної самоідентифікації” (с.17), наче це лиш ідеологічні потреби і не стосується літератури й літературознавства; “національно-есхатологічна” (?), невідомо що маючи на увазі другим словом, і “національно-консервативна” (тут називає єдиного “представника” — Ярослава Дашкевича зі Львова, а відомого історика який не претендує на літературознавчі відзнаки), то вживає лиш “міфологічна”. Явно невдала класифікація: невідомо, чи “просто міфологічна” гірша, чи ліпша від “національно-міфологічної”, певне, що перша, “безнаціональна”, таки ліпша, бо все, що пов'язане з “національним”, на думку багатьох українських “нових критиків”, зле. Міфологічна критика (структурна антропологія) справді досить органічно вкорінилася на ґрунті української гуманістики, у фольклористиці та етнології ще більше, ніж у літературознавстві. Є спроби застосувати прийоми рецептивної естетики (особливо після публікацій у нашій періодиці статей, а згодом книжки “Канон та іконостас” М.Павлишина), структуралізму — постструктуралізму

⁷ Наєнко М. Дискурс модерного літературознавства в Україні на зламі ХХ – ХХІ століть // *Слов'янські літератури*. Доповіді. ХІІІ Міжнародний конгрес славистів. Любляна, 15-21 серпня 2003 р. – С.15–21.

⁸ Див.: Гундорова Т. Методологічний тиск // *Критика*. – 2002. – Ч.12.

— семіотики (у душі Р.Барта, Ю.Лотмана та Московсько-Тартуської школи, трохи У.Еко), постмодерні підходи (від І.Льїна, трохи менше — Ж.Дерріди, Ю.Крістєвої, М.Фуко, Ж.Дельоза, Ж.Бодріяра та ін.). Головне, це намагання писати цікаво і яскраво, хоч і з різним науковим результатом, бо існують тут свої креатори й імітатори, є справжні новизна, глибина думки і є відверто слабкі, хоч і претензійні, речі, де зверхній тон і черговий набір малознаних імен і термінів, що викликає легкий шок і викид почуття власної неповноцінності у “непросунених” на Захід старших колег, служать перепусткою в літературознавці. Деколи претензійно “новий” погляд на українську літературу справді нагадує пародійне Андруховичеве: “Грицько — як усі тенори, педераст. / Іван — бонвіван, франкмасон, фармазон. / Тарас — пияк і шланг, особливо на службі. / Панько — графоман, а Марко — гермафродит. / Панас мудодзвін, Борис буквоїд, / Якович — атеїст кінчений, духовидець. / Леська і Олька лесбіянки”⁹.

Пародія та передовсім стосується нашої феміністичної критики, яка деколи аж надто сміливо фізіологічно інтерпретує не тільки тексти, а й біографії письменників. Після С.Павличко найбільш продуктивною феміністкою зараз є В.Агеєва (альтернативний до київського феміністичний центр І.Жерьобкіної у Харкові не вважає себе українським). В.Агеєва здійснила кілька цікавих проектів: у КМА, де вона зараз працює, вийшло кілька книжок з її передмовою, останнє, після “Поетеси зламу століть” (2001), — її дослідження “Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму” (2003), цікаве, але контроверсійне, деколи із надмірно агресивними й надто публіцистичними як для наукового видання полемічними (антимаскулінними) випадками. Феміністки часто організують конференції та семінари “серед своїх”, що завершуються виданням збірників їх виступів “для чужих” (як, наприклад, “Гендер і культура”, 2002). Звичайно, успіхи української феміністичної критики пов’язані не лише із безсумнівною привабливістю, особливо для молодих дослідниць, її ідей та підходів, обдарованістю авторок, їх умінням писати цікаво, використовуючи все ще малодоступні в нас тексти світового фемінізму, а й фінансовими можливостями. Не буду тут казати про вплив американських грантів і стипендій на розвиток української літературознавчої науки взагалі й феміністичної критики зокрема, щоб і самій не впасти в зачовганий коловий сюжет про попа й собаку — пастку позанаукових контекстів. Хочеться наголосити, що, розбудовуючи простір українського літературознавства, можна і треба ходити не тільки колом, а й різними дорогами (зокрема, методологічними), і чим їх, доріг, більше — тим краще, головне — зосередити зусилля на текстах (писання, видання, обговорення), а не на деструктивних контекстах.

м. Львів—Люблін

---

⁹ Андрухович Ю. Вад Сопрану (Короткий курс української літератури) // Критика. — 2002. — Ч.12. — С.22.

